

A KÖLTŐRŐL SZÓLTAK

Bori Imre

1.

SAITOS GYULA: JÓZSEF ATTILA MAKÓN. BP. 1964.

Az újabb József Attila-irodalom, miként azt a legfrissebb eredmények jelzik, a költő életének és művének két problematikus korszakával foglalkozik tüzetesebben: a fiatal, az induló költő megítélése és az érett, már a halál felé forduló költőarc foglalkoztatja. Szabolcsi Miklós monográfiájának első kötete (mint egy előző, hasonló című írásunkban is jeleztük) a fiatal költő interpretációs kérdéseit vetette fel, Gyertyán Ervin tanulmánya pedig a harmincas évek költészetével foglalkozott. A legújabban megjelent József Attila-irodalom is ezen a két úton halad, és Saitos Gyula emlékezései a fiatal költőt idézik, azt, akivel Szabolcsi Miklós is foglalkozott.

Szabolcsi Miklós könyvéről írva (*Híd*, 1964. 2.) kétségeinket fejeztük ki József Attila makói életének rajzát illetően. Az alakoskodás elriasztó korszakának neveztük ezeket az éveket, „mélypontnak”, amelyet a fiatal diáknak vállalnia kellett, ha kényszeredetten is, mert tudta, hogy a család inkább a havi kilencszáz korona kifizetését vállalja, mint őt magát, személy szerint, s vallottuk, hogy olyan kétértelmű helyzetekbe került itt, amelyeket feloldania nagyon nehéz volt — öngyilkossági kísérlete például ennek lehetett utolsó szalmaszála. Saitos Gyulának, az „öreg barátoknak”, a „szívbeli és élettemmel való barátoknak” emlékezései mintha az általunk látott József Attila-képhez szolgáltatnának igazoló adatokat, nem egy helyén egészen egyértelműen, másutt kendőzve és burkoltan, többször megszépítve is (attól az ösztönösnek látszó törekvéstől vezérelve, hogy a későbbi pályakép ismer-

retében egy ahhoz méltó előéletet rajzoljon meg), sejtetve a tollban maradottat.

S van lokálpatrióta indítéka is Saitos Gyula emlékezéseinek: hangja is, szemlélete is — felhangzó pátozával — a József Attiláról szólás szokványos modorát jelzi, egyúttal azt a szólammal terhes atmoszférát is, amelybe oly szívesen burkolják a költőt az ünneplő méltatások: „Tizennyolc éves volt József Attila, amikor 1923 nyarán diákéveinek városától, Makótól az *Elköszönő szelíd szavak*-ban búcsút vett. Búcsúverse Makónak ma már irodalomtörténeti emléke. Büszke emléke arról, hogy a költő bizonyágtévő szavai szerint *ölelő csöndjét adta néhány öreg háznak és bennük néhány jó idős komát*, akik szerették s akiket nagyon szeretett, akiknek köréből indult *új paraszti füttyként* az örökléthez vezető útján... Az iskola szegényes útravalójánál azonban sokkal gazdagabb poggyászt is vitt magával. Vitte Juhász Gyula profetikusan kiáltó előszavával fémjelzett, első verskötetét, a Szépség koldusát és költői tanműhelye mestermunkájaként szonettkoszorúját, a Kozmosz énekét. Vitte a szabadság és minden demokratikus, haladó eszme iránt fogékony, dolgos makói parasztság öntudatát, töretlen kitartását és emberségét. Vitte e városka haladó értelmiségének polgári körében talált szépelkeket, a népi paraszti és munkáskörökben megismert harcos emberek, az öreg barátok simogató meleg szeretetét, biztató, bátorító tanítását, hogy az igazság és valóság útján kell haladnia”. Majd tovább: „Ez a város és ez a csoport (ti. a „szabadságjogokat hirdető haladó értelmiségiek” a kiemelés az enyém, B. I.) irányította és indította őt el — csak a maga polgári humanizmusának útravalójával ugyan — a haladás, az emberiség, a valóság és az igazság keresésének útján”. (7—10. o.)

Saitos Gyula emlékezéseiben egymást váltják az ilyen patetikus nekifutások az olyan részletekkel, amelyeket József Jolán könyvéből szerzett ismeretek alapján írt meg, azonban a „Társak között — társ-talanul” című fejezetben sikerül az emlékező ünnepélyes meghatódottságát felednie, és felsejlik az a Saitos Gyula, aki meleg szeretettel gondol az egykor volt makói diákra, és el-eltöpreng különös élethelyzetén, és a maga tudott adatai fényében akarja értelmezni is az életnek azt a látványát, amit József Attila makói évei tárnak fel. „A tanulni akarás erős vágya, de magányosságának, árvaságának keserű érzete tölthette el József Attilát, amikor megérkezett Makóra” — kezdi ezt a fejezetet. „Egyedül baktatott újonnan talpalt, ormótlan félcipőben, vesszőből font utazókosárral kezében, viseletes és bő, sűrű esőköpenyben, testén gyámjának régi ruhájából szabott öltönyben új otthona, a diákinternátus felé... Az ormótlan épülettömb sivár, sűrű kőhalomként magasodott az alacsony házak között a tér egyik oldalán”. Ez még csak környezetrajz, de figyeljük csak Saitos értelmezését is: „nem pótolhatta a gyermeki lélek harmonikus fejlődésének vitaminhiányát” nővére és sógora fanyalgó jótékonykodása. „Szeretet nélküli és idegen volt számára és körülötte minden. Új otthonába, a diákinternátusba belépve egész eddigi életének, gyermeki múltjának, a József-családnak igaz valóságait lepleznie, takargatnia kell”. Saitos Gyula igen egyértelműen vall arról, hogy a makói évek József Attila életében egyáltalában nem voltak harmonikusak, hanem éles konfliktusok közepette kellett élnie,

sőt: nemcsak „idegen” volt közvetlen környezetében, hanem üldözött vad is: „Az internátusban együtt töltött évek során meghitt egységgé formálódott, különben is egyívású, jórészt hivatalnok-, birtokos- és nagypolgári csemeték diákközösségében az új fiú — idegen volt”, aki alig mond valamit múltjáról és családjáról, s az is, amit elárul, milyen jellemző! A jómódú gyámról és a művésznő nővéréről ejtett csak szót, akit Lúszinek hívott, és akivel a vakáció idején majd Angliába mennek. S így lett lassan József Attila „az inter-család mostohagyereke”, aki „már az első hetekben gúnynevet kapott”: az angliai vakációjának híre tapasztotta rá a Mistert, a kiéhezettek falós étvágyával evése a Pucort, és diákcsíny áldozataként a Négeret. „Az első iskolaévben ugyanis állandóan folytak mind az internátusban, mind a gimnáziumban a Mister-bosszantások, a Pucor-gyomrozások, a Néger-üldözések, amelyek nemritkán a tettelegességig fajultak. Mert amikor béketűrése és fölénye elhagyta, az önézetét durvábban sértő bántások esetén Attila vállalta az ökölharcot is”. Vagy figyeljünk fel József Attila „stréberségére” ezekben az emlékezésekben: „A tanárok elégedettsége és az, hogy a polgáriból jött új fiút az osztály előtt egyszer-másszor megdicsérték, szorgalmát példaként emlegették, hamarosan azt eredményezte, hogy társai szemében stréber lett. Az internátusi otthon után a gimnáziumi tanteremben is megnehezült az élete...”

S ezeket, az ilyen mozzanatok, az ilyen mozzanatok mögött meghúzódó lelki traumákat, a fiatal diákban alakuló lelkiséget így foglalja össze Saitos Gyula: „József Attilát szegénységének, árvaságának és ebből adódott hiányérzeti félszégének tudata fájó érzésekkel töltötték el. Ezek a gyötrő érzések pubertáskori érzelmvilágában az elkeseredésig fokozódhattak, amikor nővérehez írt, ruhát és télikabátot kérő levelére hetekig válasz sem érkezett”. A „Márta-idill” kapcsán pedig szükségesnek látja ismét leszögezni, hogy a „diákkorában bekövetkezett lelki összeroppanásig” ennek a kamasz-szerelemnek a reménytelensége önmagában még nem vihette el: „Ehhez a reménytelenséghez azonban egész sereg más élmény is járult, amelyek együttvéve az érzékeny lelkületű József Attilában szükségszerűen vezető érzéssé tették időnkint azt az érzést, hogy: az én életem minden vonatkozásban reménytelen”. Ezekből a Saitos-jelezte s a lelkiség felé mutató élet-tényekből bontható ki József Attila makói éveinek igazibb és hitelesebb története, mely természetesebb módon válik annak a lelki drámának a nyitányává, amelyet József Attilának meg kellett élnie és meg kellett énekelnie. Ez a fiatalkori arckép nem oly vonzó és egyértelmű, mint az az eszményített, amelyet a József Attiláról szóló írások dolgoztak ki. Pedig ez a kevésbé idealizált kép a hitelesebb Saitos Gyula tanúsága szerint is, hiszen kötete utolsó fejezeteiben ismét vissza kell ennek az élethelyzetnek a rajzára térnie, bizonyságaként annak, hogy nem futó összeütközésről van szó a költő és a világ között, hanem tartós állapotról, amely fel-feltört.

Saitos Gyula emlékezéseinek külön érdekességet kölcsönöznek azok a részek, amelyekben a makói értelmiségi kör tagjait és azok József Attilához való viszonyát mondja el. Galamb Ödön, Espersit János, Kesztnér Zoltán, Fried Ármin — bukkannak fel sorban a József Attila-irodalomból ismert nevek. Saitos „meglehetősen szűk körnek” nevezi

ezt a társaságot, amely „szabad foglalkozású, haladó gondolkodású emberekből tevődött össze”. Ő is megerősíti, hogy ez a kör egyengette az érvényesülés felé József Attila útját, Juhász Gyula figyelmébe ajánlva be őt, s az is kitetszik, hogy segítsége a költő egzisztenciális kérdéseit megoldani nem tudta, s minden jó szándéka ellenére a fiatal József Attila a „bohém szabadosság” életformája felé indult el, azt a belső logikát követve, amit rendezetlen élet-státusa kényszerített rá sehova sem tartozásából következően, miközben ő ehhez a szabadkőműves, radikális és liberális polgári körhöz tartozónak gondolta magát, holott nincstelen diáknál és költői hivatása fanatikusánál nem volt több, kibeen barátainak sikerült a zseni-magatartás pózait is felébreszteni. Ezzel az őt támogató körrel is összeütközésbe került: pártfogói alapján véve kispolgári mentalitása hamar visszariadt a fiatal költőnek ugyancsak ebből a mentalitásból táplálkozó bohémságától. „Az iskolai kötésektől megszabadulva minden gondja, és gondolata a költői jelentkezés, a versközlések körül forgott. Mindennapi életében, viselkedésében pedig bizonyos bohém szabadosság kezdetét észlelhettük” — mondja Saitos Gyula, ismételten felemlgetve, hogy a „családjából kivetett fiút atyai pártfogói növekvő aggodalommal figyelték”, hogy „az addig szerény, kötelességtudó, illedelmes, jó diák szeszélyes, egyre szabadosabb viselkedésű és könnyelmű lett”. Rendszertelen életmód, kimaradások, italozások, zsebpénzenek meggondolatlan elszórása, a tanulmányok iránti közömbösség, a szexuális témák iránt megnyilatkozó fokozott érdeklődése — pubertáskori zavarok és egy életforma szerencsétlen összetalálkozásainak eredményei. „A valójában szeretetből fakadó és jószándékú szigort, amelyet vele szemben pártfogói alkalmaztak, félremagyarázhatta a túlzott érzékenységgű fiú. Mind gyakrabban maradozott el tőlünk, és járt be Szegedre” — írja Saitos, mérlegelve az „atyai barátok” és a lassan felnőtté váló fiú elmérgesedő viszonyát, amelyről végül is ezt kénytelen megállapítani: „Mindinkább Szegeden kereste a vele egykorú, vagy idősebb, de nyomorúság és nélkülözés nélkül felcseperedett, életismeretekben mindenképpen előtte járó ifjak baráti körét. Ezekről a barátoktól pedig félteni kezdték makói pártfogói. A romantikus liberalizmus és polgári radikalizmus megmerevült idealista felfogású és gondolkozású öregei nem nézték jó szemmel a szegedi fiatal irodalmárok kacérkodását a szélsőséges művészeti irányzatokkal, forradalmi eszmékkal. Társaságuktól és befolyásuktól minden módon igyekeztek óvni, visszatartani a fiút. Jószándékúan törekedtek eszmei és gondolatvilágukban megőrizni és továbbra is annak megfelelően irányítani József Attila életét és költői fejlődését”. Mert a szegedi egyetemre kerülő József Attila makói barátai ellenére élt és írt már, s kikerült Juhász Gyula vonzásából is, amit szintén Saitos Gyula tanúsít. Új törekvéseit már nem értették: „Nem értettük ezeket a verseket, és nemigen akartuk megérteni az új hangú és formabontó versei elemzésében, költőiségük magyarázásában nagy hévvel agitáló Atti-lát...” Mind gyorsabban távolodik Makótól a költő, s mikor Bécsből és Párizsból hazatér, az „öreg barátok már nem az ő neveltjüket, eszmei gyermeküket látták benne”, s Attila sem vágyódott „vissza a csöndes, vidéki kisvárosba, a kisvárosnak ugyan haladó gondolkodású, de polgári radikalizmusnak horizontján túl nem látó öregei körébe” — írja Saitos Gyula.

Nem lehet egyértelműen felfogni és magyarázni tehát azokat a József Attila-verseket sem, amelyek e korszakában keletkeztek, és nem lehet nem kitérőnek, késleltető mozzanatnak tulajdonítanunk azokat az esztétikai eszményeket, amelyeknek itt áldozott első köteteiben, hiszen ez a korszak élete és élményei előtt fátylakat tartott, s mi több: költői vonatkozásaiban is fenntartani igyekezett illúzióival és mesterkéeltségével azt a kettősséget, amely József Attila látszat-élete és valóságos élete között megvolt, így lett *A szépség koldusa* a fiatal költő legnagyobb önbecsapása és önáltatása.

Saitos Gyula könyvének egyéb erényei közül talán meg kell még említenünk azokat az apró adalékokat, amelyek néhány József Attila-vers forrásvidékét jelzik pontosabban.

2.

VÉRTES GYÖRGY: JÓZSEF ATTILA ÉS AZ
ILLEGALIS KOMMUNISTA PÁRT. BP. 1964.

Ha van valami ebben a könyvben, amit együttérzéssel lehet olvasni, az a bevezető fejezet, amelynek ez a mottója: „A tények makacs dolgok” (Engels). Mert amit Vértés György ebben megállapít, régi véleménye mindazoknak, akik József Attila költészetével valamilyen formában kapcsolatba kerültek, legyenek verseinek rajongói vagy az irodalomtörténetírás bűvárai. Igaz tehát, hogy „halála huszonötödik évfordulójának megemlékezései után egy esztendővel, tizennyolc évvel Magyarország felszabadulása után, még mindig zűrzavar uralkodik József Attila munkásmozgalmi tevékenysége megítélésében...” Igaz, hogy „a tények... makacs dolgok, és a mendemondákon alapuló állítások ellentmondásai — a kétségtelen adatok bizonyító ereje mellett — arra utalnak, hogy az eddigi József Attila-kép körül, amely már-már köztudatba is átment, valami nem »stimmel«”. S igaz az is, hogy „ideje, hogy a tényeket vegyük figyelembe. »Kényes« kérdéseket csak megtűrt legendák teremtenek”.

Am fölöttebb sajnálatos, hogy Vértés György, aki ilyen nagy ígérettel kezdte könyvét, beállt azok sorába, akiket bírált, s így az ő könyve is csak „adalék” ahhoz a József Attila-legendához, amely létezik, s amelytől olyan jó lenne megtisztítani az irodalomtörténeti köztudatot, és kezdeni előlről mindent, hogy végre tisztázódjék a költő körül minden kérdés (legalábbis életrajzi), amely lassan már az Anonymus-kérdés bonyolultságához kezd hasonlítani, holott tőle nem több évszázad, még csak egy emberöltő sem választ el bennünket. Vértés György igen kritikusan kezdi könyve céljának megfogalmazását is, s azt hihetnénk, hogy hozzájárul majd a legenda sötétségének eloszlatásához: „Feladatomnak tekintem tehát, hogy néhány konkrét adattal kiegészítsem a József Attila munkásmozgalmi tevékenységét illető ismereteket, továbbá tényekkel igazítsak helyre téves adatokat, amelyekre vitatható értékelések épültek. Eddig ismeretlen adataimmal megkísérlem feloldani a jelenleg is fennálló ellentmondásokat, így vitába is kell szállnom némely állítással vagy véleménnyel. Végül aggályaimat is ki kell fejtenem

olyan közlésekkel, megállapításokkal szemben, amelyek kételyeket támasztanak bennem, és ellentmondanak mozgalmi tevékenységem tapasztalatainak, illetve nem férnek össze a baráti és elvtársi kapcsolataink folyamán József Attiláról kialakult emlékeimmal". Ezek a szép szándékok azonban nem valósultak meg ebben a könyvben, mert ugyanabba a hibába esett, mint azok, akik felett kritikát gyakorolt: ott, ahol valóban lényegeset kellene mondania, a tények helyett emlékeire kénytelen hivatkozni, s azok éppen olyan féligazságok vagy tévedések lehetnek, mint azokéi, akik már előtte „emlékeztek” József Attilára — s valljuk be, nem kicsi ezek száma.

Elfogadhatónak tetszik Vértesnek az a nézete, hogy József Attila „kommunista fejlődése” 1928-ban kezdődött el, s tartott tragikus haláláig, azonban meg kell hökkennünk az ezt kifejtő mondat következő részénél: „... és egybeesik Szántó Judittal való találkozásának, együttélésének, Szántó Judit — József Attila életére legdöntőbb hatású — baráti és elvtársi gondoskodásának időszakával”. Vértes ezzel a mondatával olyan elemet vitt be könyvébe, amely csakis zavaróan hathat, még akkor is, ha egy József Attila életrajznak tisztáznia kell majd a költő és Szántó Judit viszonyát, az asszonynak József Attilára gyakorolt hatását — hiszen eddig is tudtuk, hogy kapcsolatuk nem volt egyértelmű, ám Vértes György interpretációjában Szántó Judit szerepe nemcsak „döntő” volt, de „szent” is, és olyan lelkesen ír róla, mintha be nem vallott célja éppen az ő rehabilitációja lenne, hiszen még könyvét is Szántó Judit emlékének ajánlotta. Anélkül hogy részleteznék ezt a kérdést, azt kell megállapítanunk, hogy Vértes a személyesnek és a személyeskedésnek az idulatótól nem tudott megszabadulni, és a Szántó Juditról szóló részek ennek csak legkirívóbb tünetei. Könyvében azonban önnön személyét is rehabilitálni akarja, emlékeiben igen fontos szerepet tulajdonít magának, többek között „szép hegedűszóban” beszél el a költő szakítását az avantgardizmussal: „Megfogalmazatlanul, a marxista—leninista tudás megalapozottsága nélkül, már a realizmus felé tapogatóztunk, és nem véletlen, hogy sorainkból indult el szocialista művészi útján Goldman György és Mészáros László, ugyanakkor amikor az azonos környezet hatására József Attila is szakított az avantgardizmussal”. A kötet későbbi fejezeteiben Vértes már-már mozgalmi pályájának egészéről is beszámol — többször teljesen fölöslegesen.

Könyvének nem éppen rokonszenves részletei ezek, még kevésbé azok, amelyekben „utolsó ítéletet” hirdet, és egyik oldalra állítja József Attila „ellenségeit”, a másikra pedig önzetlen „barátait”, személy szerint Szántó Juditot, Madzsar Józsefet, Bálint Györgyöt, Gergely Sándort és önmagát: Vértes Györgyöt. Az „ellenségek” névsora ezzel szemben sokkal hosszabb: Illyés Gyula, Déry Tibor, Németh Andor, Fejtő Ferenc, Reményik Zsigmond, Sándor Pál, Boldizsár Iván... Vértes György interpretációjában ezek mintha maffiába szövetkeztek volna József Attila ellen, és hogy József Attila sorsa úgy alakult, ahogy alakult, ezeknek az embereknek is köszönhető, illetve ezek ködösítették el a József Attila körüli problémákat, és ezért nem láthatunk ma sem tisztán. Illyés Gyuláról: „Kár, hogy Révai József nem helyezte egymás mellé a Sándor Pál által inspirált kritikát a *Társadalmi Szemlében* és az Illyés Gyula-véleményt. Észrevehette volna a RAPP-érvek» és

Illyés Gyula szempontjainak különös összetalálkozását”. Déry Tibor indította meg, Vértés György „interpretációjában” a József Attila-legendát. Amikor róla szól, mintha dühbe is mártaná tollát: „József Jolán 3 oldalon át idézőjelben annak a Déry Tibornak ismertetését közli, aki a magyar munkásmozgalomban részt nem vett, fogalma sem lehetett arról, hogy József Attila milyen tevékenységet fejtett ki aktív KMP tagsága alatt...” Majd a továbbiakban: „Déry Tibor közvetlenül József Attila halála után elindította a legendát. Nem József Attila élt abban a tudatban, hogy »egy párt« (a KMP) »vezetősége« hagyta cserben: Déry Tibor az, aki a munkásosztály élcsapatának, a kommunista párt vezetőségének tulajdonítja ezt...” Reményik Zsigmonddal oldalakon keresztül foglalkozik, mert annak „botránya” volt Szántó Judittal. Vértés „a József Attila özvegye elleni szitok-átkokat” emlegeti, és ezt írja: „Mit kellett eltűrnie a kommunista József Attila kommunista élettársának a kispolgári »barátok« részéről, arról ma már nem szabad hallgatni”, s valóban Vértés György nem hallgat, ám aligha győz meg bennünket a költő Szántó Judittal való viszonyának problematikusságát illetően, mert az ellenérvek nem bizonyítanak sokat.

S most térjünk Vértés könyvének legfontosabb fejezetére: József Attila és az illegális kommunista párt viszonyára. Vértés igen ügyesen csoportosítja az eddig hirdetett nézeteket ebben a kérdésben, s szembe-sítve őket, sorra kimutatja tarthatatlanságukat, rámutat legenda-voltukra. Egymásnak ellentmondó adataik teszik kétségessé hitelüket: „Ez idő szerint három különböző és egymásnak ellentmondó álláspont létezik József Attila és az illegális kommunista párt viszonyát illetően.

1. József Attila a KMP-ből 1931-32 körül történt kizárása hatása alatt írta a »Bánat« c. versét.

2. József Attilának a pártból való kizárását semmilyen hitelt érdemlő adat nem támasztja alá. Pártfórum József Attilával szemben kizárási határozatot nem hozott, József Attilát sohasem zárták ki a pártból, ilyenféle határozata semmilyen erre hivatott vezető pártszervnek nem volt...

3. A kizárás 1934-ben történt, az akkori pártvezetőségi tagok határozata alapján, s ma már senki sem él, akik a kizárást végrehajtották, ám a későbbi pártvezetőségi tagok tudomással bírtak arról, hogy József Attilát mint kizárt párttagot tartják nyilván”. Az első álláspontot Horváth Márton, a másodikat Révai József, a harmadikat Sándor Pál neve félmjelezte.

Hosszasan kellene idéznünk és foglalkoznunk azokkal az érvekkel, amelyeket Vértés György felvonultat ezek ellenében. Ezek az érvek és ellenérvek rendben is vannak, csupán furcsállnunk kell az ilyen konklúziókat, nem József Attilával, hanem Szántó Judittal kapcsolatban: „... Annál is inkább, mert Szántó Judit tragikus áldozata a Déry Tibor és Németh Andor által elindított, majd Horváth Márton és Arthur Koestler által terjesztett és Sándor Pál útján továbbfejlesztett, József Attilának a KMP-ből »kizáratása« — enyhén szólva — legendájának”.

S most lássuk, mit mond Vértés György a költő és párt viszonyáról. Vértés György így korszakolja József Attilának az 1928-tól 1937-ig tartó életszakaszát a párthoz fűződő kapcsolatait alapján:

„1. 1928-tól 1930-ig, amely időt a KMP-hez való közeledésének látja.

2. 1930-tól 1933 februárjáig, ez az aktív párttagság ideje.

3. 1933 februártól 1934 közepéig, a magára hagyatottság szakasza.

4. A megbántottság ideje, amely a *Szép Szó* megjelenéséig tart.

5. A *Szép Szó* körüli munkássága.”

Ezeket a szakaszokat tovább részletezi:

1. A párthoz közeledve szakított az avantgardizmussal.

2. Aktív párttagként jelenteti meg a *Dönts a tőkét... és a Külvárosi éj* című kötetét.

3. 1933 februárja után a Pákozdy-féle támadás miatt elégtételt nem kaphatott, mert a *Társadalmi Szemlét* betiltották, „pszichoanalitikus kezelése miatt megszakadt a pártkapcsolata, és magára maradt, ami ingadozásokra vezetett”.

4. 1934 augusztusában súlyos csalódás éri, mert nem hívták meg Moszkvába, és „fokozottabban a pszichoanalitikusok hatása alá kerül”.

5. „1935 végén a KMP támogatásával, a *Szép Szó* egyik szerkesztőjeként, József Attila szoros kapcsolatban állott az illegális kommunista párt legális folyóiratával, a *Gondolattal*, harcosszatiszta tevékenységet fejtett ki tehát (József Attila nem volt »partizán«), és amikor észlelte, hogy a *Szép Szó*nál hatáskörét csökkentve, a Szovjetunió elleni beállítottság kerekedik felül, a kuruzslók által tönkretett lelki-élete megbomlott, idegei felmondták a szolgálatot”.

Az 5. pontot illetően alighanem korrekcióra lesz szükség, hiszen József Attila életének utolsó két esztendejét mégsem szabad ennyire naiv s átlátszó érvekkel „megmagyarázni”.

Közelebről nézve a Vértes György-féle magyarázatokat, azt kell tapasztalnunk, hogy József Attilának igen ingadozó, naiv marxistának kellett lennie, ha igaz az, amit Vértes mond, különösen pedig József Attila, a gondolkodó válik semmivé, holott a ránk maradt írásaiból ragyogó gondolkodót és marxistát ismerhettünk meg, aki általában helyesebben következtetett, mint politikai karriert befutott kortársai és barátai.

Vértes György verziója tehát a következő: „A *Társadalmi Szemle* megszűnésével egyedekre bomlott a KMP körül tömörült írógárda, és a mozgalom periferiájára szorultak mindazok az értelmiségiek, akik nem tartoztak szorosan a KMP valamelyik szervéhez”. Ezen a „periferián” találta magát József Attila is, sőt alighanem aktív tagsága idején is ott volt, hiszen a Pákozdy-féle támadás is ezt látszik bizonyítani, s Vértes elmulasztotta megvilágítani, miért indíthattak egyesek akciókat József Attila ellen („A tények bizonyítják, hogy József Attila elleni akciók esetről esetre — egyéni jellegűek”).

József Attila további viszonya a *Társadalmi Szemle* megszűnése után így alakult: „A *Társadalmi Szemle* gárdájának egy része a szétszóródás után Rátz Kálmán körül kezdett tömörülni, ezekhez vetődött egy időre a társtalán József Attila is”, itt „olyanok hatása alá került, akik a kommunista politikának ezt vagy azt a vonatkozását bírálták, akik azonban hamarosan egy gyékényen árultak az egész kommunista mozgalom rágalmozóiival”. Jegyezzük meg, hogy Rátz Kálmán szerepe tisztázatlan még. Vértes szerint „József Attila közreműködése a Rátz

Kálmán-féle nemzeti bolsevista párt alapítása körül — titkolatlan tény . . .” József Attila ezzel a csoporttal is szakított, és azután, az élete még hátralevő pár évéről Vértes nem tud semmi lényegeset mondani: sem azt nem világítja meg, hogyan került ismét kapcsolatba a párttal a költő, sem azt, milyen volt valóságos státusa a pártban, vagy úgy élt-e a párt vonzáskörében, ahogy általában a haladó értelmiség élt stb. Egyetlen tény van, ami fogódzóként kínálkozik: soha nem kapott értékéhez és képességeihez méltó pártfeladatot, sem aktív tagsága idején, sem akkor, amikor a mozgalom perifériáján volt. Ugyanakkor ilyen kérdés is foglalkoztathat bennünket: mivel magyarázható, hogy annyian megtalálták az utat a párthoz azok közül, akikkel József Attila barátkozott, csak éppen ő nem, hogyan maradt egy Vértes György pl. „vonalas”, és hogyan élvezte egy Bálint György azt a bizalmat, amit József Attila nem kapott meg, bár ő is a „kuruzslók” kezében volt, ő is járt pszichoanalitikus kezelésre. S még egy: mivel magyarázható, hogy amikor annyi ember kapott segítséget egzisztenciális kérdései megoldásában is, József Attila része a nyomor és nyomorgás, a nélkülözés volt, senkinek nem jutott eszébe rendeznie a költőnek ezeket a dolgait, s miért kellett szó szerint is a „semmi ágán” leélnie életét? Hogyan lettek egyesek szerkesztők kommunista folyóiratoknál, pl. Vértes György a *Gondolat*nál, aki naivan azt is elmeséli, hogy Nemes Dezső biztatására Ignó Pállal tárgyal szerkesztő-társat keresve, és József Attilát csak a mérsékelt *Szép Szó* szerkesztőjének ajánlja? S nem utolsósorban: kik voltak azok személy szerint is, akik a költő útját állandóan keresztezték, elsősorban a párttal való kapcsolataiban?

S Vértes György könyve ismételten felveti a gondolatot: meg kellene vizsgálni, valóságosan milyen szerepet játszott a párthoz való viszony József Attila életében, nincsen-e ez a kérdés jobban felnagyítva, mint a valóságban volt; azután: József Attila marxista világnézete, ennek költészetté, világélménnyé szerveződése milyen kapcsolatban van a Vértes tárgyalt életrajzi problémákkal? S végső fokon az sem derül ki Vértes könyvéből, hogy mit tartott a párt József Attiláról, miért reagált oly későn, és kezdte magáénak vallani? Szemmel látható, hogy nem pusztán életrajzi kérdéstről van szó, hanem ideológiai-ról, amit az is megnehezít, hogy a költő prózája, elméleti tanulmányai a gondolkodás nem lebecsülendő eredményeit jelentik, s ezek az eredmények nem azonosak azzal, amit annak idején párt-vonalként ismeretek, de melyet az elmúlt évtizedek rehabilitáltak és igazságot szolgáltattak a költőnek.

Mi a jelentősége tehát Vértes György könyvének? Mindenekelőtt: vitára ingerel és gondolkodásra készítet, előtérbe helyezve a József Attila-életrajz eddig oly homályos pontját, ellentmondásokra mutatva rá, s maga is ellentmondásokba keveredve. Személyes hangja, gyakran személyeskedő magatartása, leplezetlen elfogultsága Szántó Judit irányában, a maga szerepének előtérbe helyezése pedig könyve értékét csökkentik. S ebből a szempontból könyve csak szaporította az olyan írások számát, amelyeken a kutatónak át kell törnie magát a tényekhez vezető úton.